

OM DIE TOEKOMS VAN ONS VERLEDE TE VERSEKER: FASETTE BETREFFENDE DIE AARD EN UITDAGINGS VIR DIE GESKIEDENIS-AS- WETENSKAP VANDAG IN SUID-AFRIKA

André Wessels¹

Abstract

At the beginning of the third millennium, history as a subject at school level and as an academic discipline at universities is facing several challenges in South Africa. Are we, as a country, suffering from historical amnesia? Do we really know who we are, where we came from, and where we are heading? In this study, a brief review of what history is (or should be) is provided, and it is indicated what value the study of history has, what the task of the professional historian is, and a few comments are made with regard to, for example, people's history and a multiperspective approach to history. Throughout it is indicated what must be done to ensure the future of our past, for example that historians must equip society with a truly historical perspective, so that it will be saved from the detrimental effects of exposure to political and ideological propaganda and historical myths. People must come to terms with their past, so that they can understand themselves (and others) better, and can learn to forgive, without the pressure that all must be forgotten.

1. TER INLEIDING

Daar is min dinge wat só gevaarlik is soos 'n onberedeneerde (ongoordende) verlede ('n verlede wat nie "uitgesorteer" is nie); daar is ook min dinge wat so gevaarlik is soos 'n verlede wat nie begryp word nie; of erger nog, 'n verlede wat vergeet word.

Dit is nodig dat 'n akademikus, in watter dissipline hy of sy ook al werksaam is, van tyd tot tyd sal stilstaan en sal besin, sal bestek opneem van die stand van sy of haar dissipline (op plaaslike vlak, dit wil sê met verwysing na die eie universiteit waar gewerk word, sowel as op nasionale en internasionale vlak), en ook sal rekenskap gee van sy of haar standpunte in dié verband, met inagneming van die tydsgewrig waarbinne gewerk word. Dit is dus die doel van hierdie studie om 'n kort kritiese bestekopname van die geskiedenis-as-wetenskap in Suid-Afrika te maak, so kort ná die draai van die vorige eeu en millennium.

Die tema van hierdie artikel hang dus onder meer ook saam met die volgende vrae: wat beteken dit om 'n akademikus (en meer spesifiek: 'n historikus) te wees kort ná die begin van die 21ste eeu – dit wil sê post-Koue Oorlog, post-apartheid,

¹ Senior Professor, Departement Geskiedenis, Universiteit van die Vrystaat (UV), Bloemfontein. E-posadres: wesselsa.hum@ufs.ac.za. Hierdie artikel is gebaseer op die outeur se intrede as hoogleraar in die Departement Geskiedenis, UV, gelewer op 15 April 2004.

post-11 September 2001; en wel as blanke Afrikaanssprekende, maar ook as Suid-Afrikaner, as Afrikaan, en as burger van die geglobaliseerde wêreld?

Ten einde bogenoemde sake kortliks te belig, gaan enkele opmerkings gemaak word oor wat geskiedenis beteken, die waarde van die vak en die taak van die historikus, gevolg deur enkele opmerkings oor die Suid-Afrikaanse historiografie, met spesiale verwysing na (1) “people’s history” en (2) ’n multiperspektiwiese benadering tot die geskiedenis.

2. WAT IS GESKIEDENIS?

Geskiedenis is tegelyk ’n rekord van die verlede *en* ’n deurlopende debat in verband met die betekenis van daardie verlede. Geskiedenis het, onder meer, met ons identiteit as mense te make. Maar geskiedenis is ook ’n manier van dink. Wat ’n mens dink word immers, onder meer, bepaal deur wat ’n mens omtrent jou verlede dink: jou verlede, sowel as die verlede van ander mense. Een van ons eienskappe as mense is die feit dat ons ’n sin vir die verlede het en ook kan sin maak van die verlede. Hierdie sin vir die verlede is nie by almal ewe goed ontwikkel nie, maar dit is nogtans altyd teenwoordig.

Die bekende Nederlandse historikus, Jan Huizinga (1872-1945), het geskiedenis omskryf as dié geestelike vorm waarin ’n kultuur rekenskap gee van sy verlede.² Hierdie proses van rekenskap gee impliseer dat vrae aan die verlede gestel word. Die aard van die vrae word hoofsaaklik bepaal deur die kultuurgebonde lewensuitkyk van mense. Daar is ’n onbreekbare band tussen geskiedenis en die lewe self. Daarom is dit ook vanselfsprekend dat elke kultuurgemeenskap, elke geslag, in elke tydsgewrig, eie vrae aan die verlede sal stel, en soms die verlede as ’t ware weer “nuut” sal ontdek, en eie antwoorde sal verstrek. Naas Huizinga het ook ander bekende historici soos Leopold von Ranke (1795-1886) en Benedetto Croce (1866-1952), die Duitse skrywer en historikus Gustav Freytag (1816-1895) en die Duitse denker, digter, skrywer en dramaturg, Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), hul oor hierdie saak uitgelaat. Croce het, byvoorbeeld, verklaar dat elke ware geskiedenis ’n geskiedenis van die hede is; oftewel, alle geskiedenis is eietydse geskiedenis.³ Soos die Britse historikus, Robin George Collingwood (1889-1943), by geleentheid gesê het: elke nuwe geslag moet sy geskiedenis op eiensortige wyse herskryf. Elke tydsgewrig bring nuwe vrae na vore.⁴

Geskiedenis word tereg tipeer as ’n gesprek (of ’n diskussie) sonder einde, en ’n reis sonder ’n finale bestemming. Die geskiedenis is nooit afgehandel nie, nooit finaal nie, maar is voortdurend in wording. Die verlede lei tot die hede en die hede

² J Huizinga, *Verzamelde werken 7: Geschiedwetenschap; hedendaagsche cultuur* (Haarlem, 1950), p. 102.

³ FA van Jaarsveld, *Die eise van ons tyd aan geskiedskrywing* (Intreerede, Randse Afrikaanse Universiteit, 1968), p. 22.

⁴ RG Collingwood, *The idea of history* (Oxford, 1946; herdruk 1963), p. 248.

loop uit op die toekoms – in dié sin is die toekoms dus ook by die verlede betrokke. Daarom is dit van groot belang dat daar by *alle* studente wat aan ’n universiteit studeer, ’n historiese perspektief gekweek behoort te word, insluitende by diegene wat in die ekonomiese, natuur- en mediese wetenskappe studeer. (By vier van die mees vooraanstaande universiteite in die Verenigde State van Amerika, naamlik Harvard, Princeton, Berkeley en Stanford, bestaan daar verpligte kursusse in geskiedenis vir voorgraadse studente.)⁵

Leef ons nie juis in ’n samelewing wat mank gaan aan historiese perspektief nie? Historiese perspektief impliseer, onder meer, goeie begrip van die historisiteit van die mens; van historiese tyd en ontwikkelingslyne; van geheelsiening; van neigings en die ingewikkeldheid van die verlede; en van die vermoë om vergelykings te tref en kousale verbande aan te toon. Studente moet dus ’n begrip ontwikkel vir die feit dat alles nie altyd was soos dit vandag is nie, dat daar redes was waarom veranderinge, met ander woorde ontwikkeling oor tyd heen, plaasgevind het, en dat daar na alle waarskynlikheid ook weer in die toekoms veranderinge gaan plaasvind.⁶ Daar moet ook begryp word dat – sonder om te dink dat goedkoop “lesse” uit die verlede afgelei kan word (die geskiedenis herhaal homself immers nie) – die verlede wel ’n feitlik onuitputlike bron van kennis en insig is, en dat dié kennis en insig in ’n verskeidenheid werk- en ander situasies toegepas kan word.

Geskiedenis handel oor mense, oor wat hulle in die verlede gedoen het en waarom hulle dit gedoen het. En geskiedenis handel oor kontak en interaksie tussen mense – in die hede sowel as in die verlede. Geskiedenis kan ook tipeer word as ’n deurlopende interaksieproses tussen die historikus en sy of haar feite, en as ’n nimmereindigende dialoog tussen die hede en die verlede (met die oog op ’n beter toekoms), waarin die hede altyd die inisiatief neem en behou.⁷ Juis daarom moet daarteen gewaak word dat geskiedenis nie in afsondering, los van die gemeenskap, in ’n akademiese ivoortoring beoefen word nie – afgesonder van die lewe en van die eise van die eie tyd. Veral in Suid-Afrika kan die handjiewol professionele historici dit nie bekostig om in ’n geslote gesprek onder mekaar te verval nie, want só sal hulle beslis nie die toekoms van ons verlede verseker nie. Historici behoort ook, waar moontlik, meer inter- en multidissiplinêr te werk; dit wil sê in samewerking met akademics in ander dissiplines.

⁵ "What can I do with a major in history?", <<http://www.hist.umn.edu/whatcanIdo.html>>, geraadpleeg 15 Desember 2003.

⁶ PH Kapp, "Die doelstellings met die onderrig van geskiedenis op sekondêre en tersiêre vlak en die operasionalisering daarvan" (getikte manuskrip), pp. 2, 21-22.

⁷ Kyk die idees van Raymond Aron, soos na verwys in *ibid.*, p. 23, asook E.H. Carr, *What is history* (Londen, 2de uitgawe, 2001), p. 24.

3. DIE WAARDE VAN GESKIEDENIS

Dit is al gesê dat om sonder 'n verlede te leef, erger is as om sonder 'n toekoms te leef.⁸ Ten einde die toekoms van ons verlede te verseker, is dit gebiedend noodsaaklik dat soveel mense as moontlik sal begryp waarom geskiedenis inderdaad belangrik is. Byvoorbeeld: kennis van geskiedenis is 'n voorwaarde vir politieke intelligensie. Sonder geskiedenis deel 'n samelewing geen gemeenskaplike herinneringe ten opsigte van waar dit kom of wat sy basiese waardes is nie.⁹ Die bestudering van geskiedenis leer 'n mens ook om krities-ontledend te dink.¹⁰ Dit is waarom werkgewers agtergekom het dat waar iemand soos 'n wiskunde-gegradueerde die oplossing vir 'n probleem sal vind, die geskiedenisstudent/ historikus in staat sal wees om in die eerste plek die probleem te identifiseer.¹¹

Kennis aangaande die verlede is ook broodnodig ten einde die hede te kan begryp, insluitende die prosesse wat plaasgevind en aan die hede beslag gegee het. Geskiedenis kontekstualiseer gebeure en bevorder die ontwikkeling van kritiese denke. Dit kan ook help om waardes soos verdraagsaamheid, wedersydse respek, demokrasie en menseregte te vestig. Veral in erg verdeelde samelewings met 'n geskiedenis van menseregteskendings en geweld, is historiese begrip en empatie van kardinale belang.

Dit is gebiedend noodsaaklik dat elke individu – en ook elke geslag – sy of haar volk en land se geskiedenis(se) in samehang met die geskiedenis van ander volkere en lande sal bestudeer en dit sy/haar eie sal maak, afgesien van watter beroep hy of sy ook al beoefen. Elke geslag, elke individu, moet by wyse van spreke sy of haar geskiedenis opnuut “vertaal” in die lig van die eietydse probleme, eise en uitdagings; elkeen moet opnuut rekenskap gee van sy of haar verlede, en die geskiedenis, indien nodig, herevalueer, herinterpreteer en selfs herskryf – maar *nooit* op propagandistiese wyse of met politieke of ideologiese bymotiewe nie. Die onbevooroordeelde bestudering van die verlede het dit immers juis, onder meer, ten doel om die geskiedenis te ontmitologiseer. Soos die Britse historikus, John Tosh, by geleentheid gesê het: slegs historici is toegerus om die samelewing van ware historiese perspektiewe te voorsien en dit sodoende van die negatiewe gevolge van blootstelling aan historiese mites te vrywaar.¹²

⁸ H Giliomee, *The Afrikaners biography of a people* (Kaapstad, 2003), p. [i].

⁹ "National standards for US history", soos aangehaal deur Charles van Onselen in sy Sunday Times Alan Paton Award-aanvaardingstoespraak. Kyk die *Sunday Times*, 15 Junie 1997, p. 27.

¹⁰ P Laurence, "Nurturing ahistorical South Africans", *Financial Mail*, 11 Augustus 2000, p. 40.

¹¹ *Sunday Telegraph* (Londen), 30 Augustus 1987. Kyk ook *The Manchester Guardian Higher Education Supplement*, 26 Februarie 1999 en M Rainer, "The myth of graduate unemployment: a different perspective", *The Graduate Newsletter of the HSRC Register of Graduates 1999*, pp. 8-9.

¹² FA van Jaarsveld, "South Africa as an industrial society", *Historia* 34(1), Mei 1989, p. 100.

Histories-ongeletterde mense sal, veel eerder as hul histories-geletterde (dit wil sê histories-volwasse) landgenote, die slagoffers word van diegene wat die geskiedenis vir politieke, ideologiese en ander redes misbruik, gemoedere opswEEP, of allerlei voorspooksele oor die toekoms maak. Die verlede definieer die hede, maar wie die hede beheer, beheer die verlede, en wie die verlede beheer, beheer in 'n sekere sin die toekoms (want deur middel van byvoorbeeld 'n nuwe ideologies-gekleurde geskiedenisbeskouing kan die "uitverkore" volk, nasie of ras op 'n nuwe "heilsweg" geplaas word en gemotiveer word om voluit vir dié nuwe toekoms te werk).

In die dinamiese oorgangsfase wat tans in die geskiedenis van Suid-Afrika beleef word, is dit van uiterste belang dat die publiek sal begryp waarom 'n bepaalde politieke beleid (ideologie) jare lank toegepas is, waarom daar met verloop van tyd 'n ander koers ingeslaan is, wat die samehang tussen gebeure in Suid-Afrika en in ander wêrelddele (byvoorbeeld Oos-Europa en die Sowjetunie) is/was, en watter implikasies dit alles vir die toekoms inhou. Historiese perspektief is van deurslaggewende belang indien die dinamiese veranderingsproses wat tans beleef word sinvol deurgevoer, maar ook positief verwerk wil word.

Die geesteswetenskappe het op skool-, sowel as universiteitsvlak, 'n belangrike rol te speel ten opsigte van die algemene geestelike en kulturele vorming van die volwassene-in-wording en die student. Daarom moet geskiedenis as vak op skool nooit uitgefaseer, afgeskaal of met 'n ander vak vervang word nie, maar moet alles eerder in werking gestel word om die vak verder uit te bou en waarlik tot sy volle reg te laat kom. Meer leerlinge moet aangemoedig word om die vak op skool te neem – veral ook diegene wat in 'n natuurwetenskaplike of ekonomiese rigting spesialiseer. Die geskiedenis móét bestudeer word om, onder meer, die hede te kan begryp, sinvol vir die toekoms te kan beplan, lig te werp op die aard van die mens, 'n geheelbeeld van die mens te verkry, wysheid te verwerf (waar kennis en insig altyd oor vakgrense heen uitruilbaar is!), en die sin van die geskiedenis (en dus ook van jou verlede) te bepaal.¹³ Slegs op dié wyse kan die kruipende neobarbarisme van die tyd waarin ons lewe, teengewerk word;¹⁴ soos ook die anti-intellektuele ingesteldheid wat in sommige kringe bestaan.

In 'n onttowerde (gedemistifiseerde) wêreld, waar verkindering en verdomming plaasvind en al hoe meer deel word van kollektiewe patologie, waar mense slagoffers word van die tirannie van onmiddellikheid, waar Die Mark oorheers en alles glo 'n prys het, kan (en moet) die geskiedenis (soos ook die letterkunde, kultuur en geesteswetenskappe in die algemeen) 'n genesende rol speel en help om iets van die *magic* terug te sit in die lewe. En die Christen-wetenskaplike, diep bewus van

¹³ BJ Liebenberg, "Waarom bestudeer ons die verlede?", *Miscellanea* 31, UNISA, 1981.

¹⁴ Kyk die waarskuwings vervat in G Orwell, *Nineteen eighty-four* (Londen, 1949); A Toffler, *Future shock* (Londen, ca. 1970) en *The third wave* (Londen, 1980). Kyk ook J Ortega Y Gasset, *The revolt of the masses* (oorspronklik in Spanje gepubliseer, 1929).

persoonlike tekortkominge en die gebrokenheid van hierdie tydelike bedeling, sal byvoeg dat hy of sy dit alles sal doen in afhanklikheid van, en tot eer van, sy of haar Skepper; en natuurlik tot diens van sy of haar medemens. (Ná Auschwitz is gevra of 'n mens nog gedigte mag skryf. Die vraag is te begrype, maar die antwoord is 'n onteenseglike JA: méér as ooit tevore, soveel te meer omdat die bose besweer moet word.)

4. DIE TAAK VAN DIE HISTORIKUS

Die mees ooglopende taak van die historikus is om die toekoms van die verlede te verseker. Soms moet die historikus ook in belang van gesonde verstand (*common sense*) ingryp; byvoorbeeld teen die vergrype van magsbehepte leiers of teen ideologies en emosioneel opgesweepte massas wat redeloos optree. Historici moet (hoe moeilik dit ook al mag wees) daarna bly strewe om die verlede so goed as moontlik uit te beeld en die verhaal van die verlede *warts and all* te vertel. Historici is immers die bewaarders van 'n samelewing/gemeenskap/land se gemeenskaplike herinneringe. Maar 'n historikus is ook tegelykertyd 'n wetenskaplike (wat getuienis moet opdiep en krities evalueer) en 'n kunstenaar (wat die geverifieerde getuienis op 'n passievolle en verbeeldingryke wyse deur middel van die gesproke of geskrewe woord of dokumentêre film aan 'n gehoor moet kan oordra). Nie slegs koue harde feite moet oorgedra word nie, maar ook die gees en atmosfeer van 'n tyd. In en deur dít alles soek die historikus die waarheid – en ook versoening; en word ook gepoog om sin te maak van die teenstrydighede van die verlede. Dus moet die historikus ook kan verklaar, verduidelik, oorsake en gevolge, en dus ook kousale verbande, kan aandui. Historici kan mense help om vrede te maak met hul verlede, sodat hulle hulself en ander mense beter sal begryp, hulself en ander sal kan aanvaar en vergewe – sonder om noodwendig te vergeet. Só word verdraagsaamheid en ongedwonge nasiebou ook bevorder.¹⁵

Die historikus kan dus 'n belangrike rol speel ten opsigte van identiteitsvorming. Maar die historikus kan ook die rol vervul van moniteerder, met ander woorde van dié een wat voortdurend die *state of the nation* (of die staat waarin 'n organisasie verkeer) kan en moet moniteer, die nodige aantekeninge moet maak en die rekords in stand moet hou. Anders gestel: die taak van die historikus kan vergelyk word met dié van die dokter of verpleër wat van tyd tot tyd die pasiënt (samelewing) se temperatuur moet meet, moet bepaal of daar fout is of nie, en waar nodig (vroegtydig) moet waarsku. Die professionele historikus moet, soos ander vakkundiges, daarop bedag wees om nie gewild te wil wees nie. Politieke en kulturele juigkommando's staan altyd gereed om die lof te besing van diegene wat die “regte” uitsprake maak. “Groot” loopbane, ook in die akademie, is al só gebou.

¹⁵ L Lange, "History and memory", (HSRC) *Bulletin* 5(1), Oktober 1998, p. 20.

Die akademikus wat krities ingestel is (eintlik impliseer die een die ander!), sal waarskynlik selde, indien ooit, in dié of daardie party of groep se guns wees; mag dalk ook, in sy of haar strewe na die waarheid, deur baie (selfs almal) verwerp word. 'n Ware geleerde (*scholar*) gaan egter nie kompromieë aan in die soeke na die waarheid nie. Geleerdheid (*scholarship*) impliseer navorsing en onderrig (doseerwerk). As dosent moet 'n historikus 'n liefde vir sy/haar vak kweek, weetgierigheid bevorder, studente oplei om krities en op 'n verantwoordelike wyse met 'n verskeidenheid bronne te kan omgaan – en as 'n byvoordeel kan geskiedenis 'n kultuur van verdraagsaamheid, demokrasie en menseregte bevorder. Geskiedenis stel 'n mens inderdaad in staat om te vergewe sonder die eis om te vergeet. Studente moet ook besef dat daar geskiedenis buite die lesingsaal bestaan. In dié verband het mondelinge geskiedenis 'n belangrike rol te speel. (Alle mense het 'n storie/geskiedenis om te vertel.) Suid-Afrikaners behoort almal hul eie kultuurgroep se geskiedenis en dié van ander kultuurgroepe in die land te ken, asook die geskiedenis van Afrika, maar dit alles moet gespieël kan word teen die doek van die wêreld se geskiedenis.

Historici (soos ook geskiedenisonderwysers en enigiemand anders wat die geskiedenis navors en daarvoor skryf) het 'n groot verantwoordelikheid in bogenoemde verband. Ironies genoeg het die sogenaamde professionalisering van geskiedenis (en die ontwikkeling van geskiedenis-as-wetenskap, met die daaruit voortspruitende wetenskaplike geskiedskrywing) deels tot die agteruitgang van die vak in die breë bygedra, want die verwetenskapliking van geskiedenis het 'n gedeelte van die (voorheen) belangstellende publiek vervreem. Daar moet dus daarteen gewaak word om nie geskiedenis só te verwetenskaplik dat dit nie meer vir die sogenaamde gewone leser toeganklik is nie. Geskiedenis moet immers *gelees én geniet* word – daar moet 'n produktiewe interaksie tussen historici en hul lesers wees. Historici het lesers nodig om sin te gee aan dit wat hulle (die historici) doen, terwyl die leserspubliek (die gemeenskap) geskiedeniswerke nodig het om hulself, hul verlede, die hede en die pad vorentoe, beter te kan begryp. Om die kloof tussen geskiedskrywer en publiek te oorbrug, moet professionele historici en ander skrywers van geskiedenis die leser (en verkieslik die publiek in die algemeen) se verbeelding aangryp. Slegs goeie geskiedskrywing kan die toekoms van ons (geskrewe) verlede verseker.

Dit is die taak van die historikus om vanuit die hede sin van die verlede te (probeer) maak, met die oog op die (hopelik beter) toekoms. In hierdie verband kan die historikus 'n fasiliteerder vir waarheid (en selfs vir versoening) wees. Ten einde te kan vergewe, en vorentoe te beweeg, moet daar éers kennis en begrip van die gebeure van die verlede wees.

'n Historikus moet vrae omtrent die verlede ontwikkel, en die verlede by wyse van spreke onder kruisverhoor neem.¹⁶ Van die basiese vrae waaroor 'n historikus

¹⁶ Kyk bv. J Romein, *In de hof der historie kleine encyclopedie der theoretische geschiedenis* (Amsterdam, 1963).

(soos ook talle ander wetenskaplikes) voortdurend moet besin, sluit in: Wie is ons (as mense, as lede van 'n bepaalde volk of kultuurgroep, nasie, ras)? Wat beteken dit om aan die begin van die 21ste eeu mens te wees in die *global village*? Waar kom ons (byvoorbeeld as kultuurgroep of as nasie) vandaan? Hoekom is ons omstandighede vandag soos dit is? Waarheen is ons op pad? Hoe kan ons ons omstandighede verbeter? Hoe kan ons beter aan die ontluikende toekoms gestalte gee?

5. ENKELE HISTORIOGRAFIESE EN METODOLOGIESE PERSPEKTIEWE

Dit is nie die doel van hierdie artikel om 'n oorsig van die Suid-Afrikaanse historiografie te verskaf nie. Daar word volstaan deur – wat betref die breë neigings in die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing – daarop te wys dat drie hoofstrominge geïdentifiseer kan word, naamlik nasionalistiese geskiedskrywing (enersyds deur Afrikaners, andersyds deur swart mense); liberale geskiedskrywing (enersyds vroeë liberale geskiedskrywing, andersyds neoliberale geskiedskrywing), en radikale revisionistiese (Marxistiese sowel as neo-Marxistiese) geskiedskrywing.¹⁷ Verder dien daarop gelet te word dat die Suid-Afrikaanse historiografie steeds baie gefragmenteerd is, met slegs enkele pogings tot die daarstel van 'n waarlik “Suid-Afrikaanse” geskiedenis.¹⁸ Die eis om artikels in geakkrediteerde akademiese tydskrifte te publiseer, bevorder tans ook nie juis die ideaal van 'n groter sintese nie.

¹⁷ Vir basiese bronne oor die historiografie, kyk bv. C Saunders, *The making of the South African past: major historians on race and class* (Kaapstad, 1988); JC Moll et al., *Tussengroepverhoudinge soos weerspieël in die Suid-Afrikaanse historiografie* (Pretoria, 1987) en K Smith, *The changing past: trends in South African historical writing* (Johannesburg, 1988). In Engels is daar 'n goeie samevatting van die Suid-Afrikaanse historiografie deur FA van Jaarsveld in die *Standard Encyclopaedia of Southern Africa (SESA)* 5 (Kaapstad, 1972), pp. 528-543, en vir 'n oorsig van sommige van die hedendaagse neigings in die Suid-Afrikaanse historiografie, kyk bv. JWN Tempelhoff, "Writing histories and creating myths: perspectives on trends in the discipline of history and its representations in some South African journals 1985-1995", *Scientia Militaria South African Journal of Military Studies* 27, 1997, pp. 121-147.

¹⁸ Vroeë pogings van AJH van der Walt, JA Wiid en AL Geyer, *Geskiedenis van Suid-Afrika* (talle uitgawes en herdrukke, en bv. ook bygewerk deur DW Krüger, 2de uitgawe, Kaapstad, s.a.) en van CFJ Muller (red.), *Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse geskiedenis* (talle uitgawes en herdrukke sedert 1968, en ook in Engels vertaal) het gestaan in die teken van Afrikanernasionalistiese geskiedskrywing. FA van Jaarsveld se *Van Van Riebeeck tot Verwoerd 1652-1966* (Johannesburg, 1971), *Van Van Riebeeck tot Vorster 1652-1974* (Johannesburg, 1975) en *Van Van Riebeeck tot PW Botha* (Johannesburg, 1984) – almal met as subopskrif *'n Inleiding tot die geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*, en ook in Engels beskikbaar – was pogings om die geskiedenis van swart, bruin en Asiatiese Suid-Afrikaners in 'n groter mate by die hoofstroom van die geskiedenis te integreer, maar was steeds baie blankesentreerd. 'n Vars bries in die historiografie was T Cameron (hoofred.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld* (Kaapstad, 1986 – ook in Engels beskikbaar), die *Reader's Digest illustrated history of South Africa: the real story* (Kaapstad, 1988) en H Gilimee en B Mbenga (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika* (Kaapstad, 2007 – ook in Engels beskikbaar) – maar al drie dié boeke het talle medewerkers gehad. Die beste monografie deur 'n enkele outeur oor die geskiedenis van Suid-Afrika bly steeds TRH Davenport, *South Africa: a modern history* (talle uitgawes, die 5de uitgawe in samewerking met C Saunders, Basingstoke, 2000).

Hedendaagse neigings in die geskiedenis sluit in die aandrif terug na die verhaal; die naspeuring van die oorspronklike bronne; en die beklemtoning van sogenaamde gewone mense se geskiedenis. Ook binne die raamwerk van die postmodernisme vind 'n mens al hoe meer dat die groot meesterdiskoerse in die geskiedenis ondermyn word deur wat as klein geskiedenisne beskou kan word – dit wil sê die beleving van die verlede deur sogenaamde gewone mense. Dít is een van twee sake wat kortliks in hierdie onderafdeling toegelig sal word.

Gedurende die apartheidsjare was swart mense oor die algemeen daarop ingestel om te oorleef en te veg vir 'n beter toekoms. Die bestudering van die verlede en veral die stryd om swart Suid-Afrikaners hul regmatige plek in die verlede te laat inneem, is hoofsaaklik aan radikale blanke historici oorgelaat.¹⁹

Sedert die middel van die 1980's is 'n nuwe dimensie tot die Suid-Afrikaanse historiografie toegevoeg met die ontwikkeling van *people's history*. Die beoefenaars van *people's history* probeer (vanuit hulle oogpunt) beter begrip kweek vir die Suid-Afrikaanse verlede-werklikheid, maar wil ook die sameleving transformeer. Dit is dus geskiedenisbeoefening met politieke en ideologiese bymotiewe.²⁰

Die *people's historians* se alternatiewe verledevoorstelling moet nie noodwendig as 'n bedreiging beskou word nie. Deurdat baie “gewone mense” hul verhale en ervarings (veral onder die apartheidsbewind) laat opteken het, is hulle waarskynlik in 'n mindere of meerdere mate gehelp om hul verlede, met al sy negatiewe ervarings, te verwerk – dus 'n “waarheidskommissie” in die klein. Die magdom mondelinge en ander getuienis wat deur die *people's history*-projekte ingewin is, is uiteraard ook 'n waardevolle skat wat in die toekoms met groot vrug verwerk kan word.

Voorbeelde van *people's history* sluit in Luli Callinicos se *A people's history of South Africa 1: Gold and workers 1886-1924* (Johannesburg, 1981), 2: *Working life 1886-1940. Factories, townships, and popular culture on the Rand, 1886-1940* (Johannesburg, 1987) en 3: *A place in the city: the Rand on the eve of apartheid* (Johannesburg, 1993). Charles van Onselen se epiese bykans 700 bladsylange pryswenner-biografie van 'n swart deelsaaier, *The seed is mine: the life of Kas Maine, a South African sharecropper, 1894-1985* (Kaapstad, 1996), is 'n voorbeeld van hoe die geskiedenis van 'n sogenaamde gewone mens in 'n aangrypende geskiedenisboek

¹⁹ Kyk bv. TG Karis en GM Gerhart (reds.), *From protest to challenge a documentary history of African politics in South Africa 1882-1990 5: Nadir and resistance 1964-1979* (Pretoria, 1997), p. 108.

²⁰ Kyk bv. HC Bredekamp, "People's history: 'n herwaardering van die studie van politieke geskiedenis" (referaat, Geskiedenis-vakindaba, RAU-eiland, 24 September 1988), *passim*; FA van Jaarsveld, "Omstrede Suid-Afrikaanse skoolgeskiedenis", *Historia* 34(2), November 1989, pp. 2, 9-12; FA van Jaarsveld, "Hervertolking in die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing: veranderde historiese bewussynne en nuwe beeldvormings van die verlede", *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 29(4), Desember 1989, pp. 283, 286; JH Kruizinga, *Die begrip "people's history" en die betekenis en toepassing daarvan in die Suid-Afrikaanse konteks* (MA-verhandeling, Universiteit van die Oranje-Vrystaat, 1996), *passim*.

kan neerslag vind. Boeke soos dié een deur Van Onselen lewer 'n betekenisvolle bydrae om die toekoms van ons verlede te verseker.

'n Tweede saak waaraan in hierdie onderafdeling kortliks aandag geskenk word, is die sogenaamde multiperspektiwiese benadering tot die geskiedenis. Ten einde die toekoms van ons ryklik geskakeerde Suid-Afrikaanse verlede te verseker, sal daar, in ooreenstemming met die beginsels van verantwoordelike historiografie (wat byvoorbeeld vereis dat alle rolspelers in die geskiedenis regverdig behandel moet word; dat aan almal stem gegee moet word), verseker moet word dat die stem van *al* die rolspelers in ons gemeenskaplike verlede gehoor word.

Hoewel die ideaal steeds is om 'n omvattende, wetenskaplike, algemene geskiedenis (of meerdere geskiedenisse) van Suid-Afrika te skryf, beteken dit nie dat die onderskeie geskiedenisse van die land se verskillende kultuurgroepe negeer moet word nie. 'n Algemene geskiedenis of geskiedenisse kan wel meehelp om die probleem van 'n versnipperde beeld van die Suid-Afrikaanse samelewing te help oplos, en by meer mense 'n beter begrip vir die ingewikkeldheid van die Suid-Afrikaanse samelewing te bewerkstellig. Hierdie nuwe algemene geskiedenis(se) moet só geskryf word dat dit tot historici, sowel as die persoon op straat, sal spreek, en debat oor 'n wye spektrum sal stimuleer.

Soos in Europa, met sy etnies-kulturele diversiteit, is daar ook in Suid-Afrika sprake van multikulturaliteit (of "plurale identiteit"). Ook in Suid-Afrika is daar dus nie een enkele tipies Suid-Afrikaanse historiese bewussyn, identiteit of lewens- en wêreldbeskouing nie. Dit kan dus ook sterk betwyfel word of daar ooit 'n enkele algemene Suid-Afrikaanse geskiedenis geskryf sal kan word wat vir al die inwoners aanvaarbaar sal wees. Daarom kan wyle prof. FA van Jaarsveld (1922-1995) se multiperspektiwiese benadering tot die beoefening van geskiedenis dalk 'n oplossing bied. Die student (of belangstellende leser) word dan in 'n posisie geplaas om dieselfde gebeurtenis uit verskillende hoeke te betrag, en kleur-, ideologiese en politieke skeidslyne word ook in dié proses getransendeer. Naas die individuele geskiedbeskouing (of eie kulturele of etniese geskiedbeskouing), kan daar dan – op natuurlike wyse – 'n algemene Suid-Afrikaanse geskiedbeskouing ontwikkel. Op dié wyse kan diegene wat in die groter geheel wil opgaan, deel word en deel voel van die nuwe Suid-Afrikaanse nasie, sonder om noodwendig die eie (kulturele, etniese) ankers te lig.²¹ Alle Suid-Afrikaners deel immers, byvoorbeeld, dieselfde koloniale geskiedenis. Die gedeelde verlede hoef nie 'n verdelende verlede te wees nie; trouens, dit kan mense selfs saambind.

Van Jaarsveld se opvattinge was die gevolg van dekades se werk op die historiese akker en 'n worsteling met die problematiek van die geskiedenis-as-

²¹ Kyk FA van Jaarsveld se idees soos bv. vervat in "Omstrede Suid-Afrikaanse skoolgeskiedenis", *Historia* 34(2), November 1989, p. 15 en *Moderne geskiedskrywing opstelle oor 'n nuwe benadering tot geskiedenis* (Durban, ca. 1982), p. 3.

wetenskap (en geskiedenis in die algemeen) binne die ingewikkelde Suid-Afrikaanse konteks.²² 'n Mens is bewus daarvan dat hierdie pluralistiese benadering as 'n soort “konsensusgeskiedenis” of “onderhandelde geskiedenis” beskou kan word, met 'n benadering van “een groep, een historiese stem”, sonder dat daar uiteindelik noodwendig 'n geheelbeeld gevorm word, maar dié benadering verreken wel die komplekse karakter van die Suid-Afrikaanse samelewing, is inklusief van aard en gee dus aan alle rolspelers 'n stem. As dít die wyse is waarop die toekoms van ons verlede verseker kan word, moet hierdie benadering wel ernstig opgeneem word. Met bogenoemde benadering as uitgangspunt, sal 'n ideale Suid-Afrikaanse geskiedenis die klem verder laat val op 'n kritiese benadering, 'n deurlopende debat waarby die jongste navorsingsresultate voortdurend geïntegreer word, waar respek en begrip vir ander se standpunte gekweek sal word, waar die waarde van historiese vaardighede deurlopend benadruk sal word, en waar daar meer vrae gegeneer as klinkklare antwoorde verskaf sal word – in die wete dat ons op hierdie aarde maar net ten dele kan ken en ten dele kan begryp.

6. SLOTPERSPEKTIEF

Dit kan 'n onstellende ervaring wees om 'n mens se identiteit of oorsprong te bevraagteken. Sodanige ervaring kan verreikende implikasies vir 'n gemeenskap – selfs vir 'n land as geheel – inhou indien dit nie rekord hou van die verlede nie. Ly ons as land nie dalk aan historiese geheueverlies nie? Weet ons werklik wie ons is, waar ons vandaan kom en waarheen ons op pad is? Aspekte van ons veelbewoë geskiedenis kan vir altyd verlore gaan. Dít is nogal ironies, gegewe die feit dat ons vandag een van die mees dramatiese en fassinerende oorgangsfases in ons land se geskiedenis beleef. Ten einde 'n beeld van ons gemeenskaplike/gedeelde verlede te skep, en te begryp op welke wyse ons samelewing ontwikkel het, is dit noodsaaklik dat ons verlede bewaar word.²³ Daarsonder het ons verlede geen toekoms nie.

Die historiese landskap in Suid-Afrika is steeds besaai met die (onverwerkte) reste van 'n apartheidsverlede, maar ook 'n verlede wat oor die algemeen gekenmerk word deur veel trauma;²⁴ 'n verlede wat genuanseerd, professioneel en wetenskaplik (nie polities korrek nie) bestudeer, verwerk en beskryf moet word – onder meer

²² Kyk bv. *Die ontwaking van die Afrikaanse nasionale bewussyn 1868-1881* (Johannesburg, 1959); *Die Afrikaner en sy geskiedenis* (Kaapstad, 1959); *Lewende verlede* (s.l., ca. 1961); "Gesiedenis-onderrig en selfvervreemding in 'n veranderde lewensituasie", *Historia* 16(4), Desember 1971, pp. 261-270; *Geskiedkundige verkenninge* (Pretoria, 1974); *Die evolusie van apartheid en ander geskiedkundige opstelle* (Kaapstad, 1978); *Omsingelde Afrikanerdom opstelle oor die toestand van ons tyd* (Kaapstad, 1979); *Wie en wat is die Afrikaner?* (Kaapstad, 1981); *Die Afrikaner se groot trek na die stede en ander opstelle* (Johannesburg, 1982); *Omstrede Suid-Afrikaanse verlede geskiedenisideologie en die historiese skuldvraagstuk* (Johannesburg, 1984).

²³ *RGN Nuusbrief* 144, ca. 1983.

²⁴ Kyk bv. A Wessels, "Die traumatiese nalatenskap van die Anglo-Boereoorlog se konsentrasiekampe", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 26(2), Desember 2001, pp. 1-20.

sodat daar nooit vergeet sal word nie, maar wel vergewe sal kan word en beslis begryp sal word, sodat dan sáám aan ’n nuwe toekoms gebou kan word.

Die *wyse* waarop geskiedenis aangebied word, is van net soveel belang as dit *wat* aangebied word. Deur die geskiedenis behoorlik te bestudeer, kan, onder meer, begrip gekweek word vir die feit dat *alle* Suid-Afrikanners ’n groot stuk gemeenskaplike (grootliks koloniale) verlede deel, kan beter begrip tussen kultuur- en etniese groepe bevorder word, en die gebeure van die dag in historiese perspektief geplaas en die beswering van vrese bevorder word. Kennis van en insig in die gemeenskaplike verlede kan ’n belangrike samebindende faktor word op weg na sinvolle, natuurlike en ongedwonge nasiebou – sonder om kulturele diversiteit te ontken of aan bande te lê.

Die stryd teen apartheid (soos ook alle ander fasette van die Suid-Afrikaanse geskiedenis) moet nie in geskiedenislesingsale en/of in geskiedenisboeke oor geveg word nie, maar moet wetenskaplik bestudeer en op dié wyse verwerk word ten einde beter te begryp waarom die geskiedenis van die land juis dié bepaalde verloop gehad het. Wanneer die inwoners van ’n land waarlik histories opgevoed is, sal hulle ook histories en andersins meer volwasse wees, sal die eise om vergelding verdwyn, en sal mense méér bereid wees om mekaar te respekteer. Per slot van sake help geskiedenis die mens inderdaad om te kan vergewe sonder om te vergeet, en laat só reg en geregtigheid geskied.

Elke landsburger het ’n verantwoordelikheid om die toekoms van sy of haar geskiedenis te verseker, en word dus ook opgeroep om rekenskap van die verlede te gee. Hiervoor is, onder meer, ’n goeie lees kennis van geskiedenis nodig – geskiedenis moet dus in die eerste en laaste plek altyd ’n *leesvak* wees (en nie soseer ’n *leervak* nie).

Kritiese gesprekke en debat is onderliggend aan die akademie. Daarsonder kan daar nie akademiese groei en uitnemendheid wees nie. In die akademie moet die ware *scholar* nie slegs sy of haar voete (en skryfplek!) vind nie, maar ook ’n eie, unieke stem – en dit laat hoor!

Andersdenkendes (“afwykendes”) is nodig om die heersende denke te bevraagteken – en grense te verskuiwe. So nie, tree intellektuele armoede, verstarring en, uiteindelik, ondergang in.²⁵ Dit is baie jammer dat veral sommige Afrikaanssprekende blankes geneig is om so maklik te konformeer, so maklik agter leiers aan te hardloop en hulle na te praat, en dat hulle oor die algemeen geneig is om nie andersdenkendheid te waardeer of selfs toe te laat nie, en nog minder om dit te stimuleer. Ons kort juis méér andersdenkendes, méér krities-denkendes; sterk individue wat bevraagteken, wat hulle eie stem gevind het (en dus nie napatrers

²⁵ Kyk bv. L. Scholtz, "Andersdenkendes nodig: die lesse van Socrates bly relevant", *Volksblad*, 29 Desember 2001, p. 6.

van leiers, van “base” is nie). Ons benodig meer lojale verset.²⁶ Daar moet meer omstredenheid in die geskiedenis (en in die geesteswetenskappe) wees; meer polemieë; meer debat – meer belangstelling. Die ware *scholar* verreken die politieke konteks (asook finansiële en ander kontekste) waarbinne hy of sy werk, maar is *nie* politieke korrek nie; praat nie die politici en ander owerhede na nie; bly krities ingestel (ook teenoor eie opvattinge en gevolgtrekkings).

’n Professionele historikus behoort op ’n wetenskaplik-verantwoorde wyse rekenskap te gee van die verlede ten einde die toekoms van die verlede te probeer verseker met, as akademiese missie, ’n verbintenis tot akademiese integriteit en die handhawing van die hoogste haalbare standaard. Dit beteken uiteraard dat slegs mense wat behoorlik gekwalifiseer is en waarlik ’n opregte verbintenis (*commitment*) tot die akademie in die algemeen het, tot die akademie toegelaat mag word (verkieëlik ook slegs persone wat reeds oor doktorsgrade beskik en wat hulle nie met allerlei nie-akademiese werk besig hou nie), en dat diegene wat intellektueel uitstyg en ’n groot verskil kan maak, toegelaat sal word om dit te doen – en op die regte tyd en wyse erkenning sal ontvang. Die leiers van die toekoms moet ook histories toegerus word om nie van ernstige vrae en vraagstukke weg te skram nie, hul denke van politieke en ideologiese beperkinge te bevry, maar ook deurgaans krities omtrent hul eie navorsing en bevindinge te bly.

Historici in Suid-Afrika bevind hulle in dié unieke (eienaardige, selfs netelige) posisie dat hulle die transformasieproses in die land kan (selfs moet) bestudeer en boekstaaf, en dat hulle aan universiteite dié transformasieproses self ook ervaar. Afhangende van ’n persoon se posisie en betrokkenheid by komitees, kan iemand selfs ’n instrument van transformasie wees. Ware en gesonde, opbouende transformasie moet eger nie as ’n las gesien word nie, maar as ’n uitdaging. In die pioniersera wat rondom die wending van die tweede na die derde millennium beleef word, moet immers aan ’n nuwe samelewing beslag gegee word. Sosiale geregtigheid is meer as bloot ’n taak: dit is ’n roeping, net soos wat dit ’n roeping is om die toekoms van die verlede te verseker.

²⁶ Kyk bv. NP van Wyk Louw, *Lojale verset kritiese gedagtes oor ons Afrikaanse kultuurstrewe en ons literêre beweging* (Kaapstad, 1939) – veral pp. 192-197.